

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

VÜSAL ARİF QIZI SƏFİYEVA

HƏMİD ARASLININ FOLKLORŞÜNASLIQ İRSİ

5719.01 – Folklorşünaslıq

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanının**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ - 2016

**Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Folklor İnstitutunun “Klassik folklor” şöbəsinə yerinə
yetirilmişdir.**

Elmi rəhbər: **Kamran İmran oğlu Əliyev**
Əməkdar elm xadimi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Aybəniz İbrahim qızı Kəngərli**
filologiya üzrə elmlər doktoru

Əziz Yusif oğlu Ələkbərli
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı müəssisə: AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun “Azərbaycan şifahi xalq
ədəbiyyatı və yazılı abidələr” şöbəsi

Müdafiə “ 26 _____ ” __10_____ 2016-cı il saat ____ -da
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu nəzdində
fəaliyyət göstərən
FD 01.201 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31

Dissertasiya ilə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış
olmaq mümkündür.

Avtoreferat “ _____ ” _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

dosent:

Afaq Xürrəm qızı Ramazanova

TƏDQİQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Əsrlərin yaddaşından süzülərək günümüze gəlib çatan və minilliklərin informativ yükünü daşıyan şifahi xalq ədəbiyyatı ilə tarixi kökləri baxımından daha gənc olan yazılı ədəbiyyatın əlaqəsi, onlar arasındakı varislik bağları bütün dövrlərdə ədəbi-nəzəri düşüncənin ən aktual mövzularından olmuşdur. Ümumtürk, o cümlədən onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycan folklorşünaslığında son dövrlərdə bu problemin tədqiqinə elmi maraq günü-gündən daha çox artmaqdadır. Azərbaycanın öz müstəqilliyinə qovuşmasından sonra elmin bütün sahələrinin, xüsusən də ictimai elmlərin, o cümlədən, folklorşünaslıq və ədəbiyyatşünaslığın hər cür ideoloji basqıdan azad şəkildə, tam obyektiv araşdırılmasına əlverişli şərait yaranmışdır. Bu baxımdan sovet dövründə yaşayıb-yaratmış tədqiqatçıların elmi-nəzəri irsinin yenidən gözdən keçirilməsinə böyük ehtiyac yaranmışdır. Bu sırada görkəmli ictimai və elm xadimi, Azərbaycan EA nəzdində Şərq Əlyazmaları Fondunun yaradıcısı, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmi tarixində özünəməxsus yeri və mövqeyi olan, filologiya elmimizin, demək olar ki, bütün sahələrinə dair geniş tədqiqatların, eləcə də ədəbiyyat dərsləklərinin tanınmış müəllifi, görkəmli ədəbiyyatşünas, ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafında, həmçinin gənc, potensiallı kadrların yetişməsində danılmaz xidmətləri ilə seçilən, şərqşünas, folklorşünas, tərcüməçi, mətnşünas, akademik Həmid Araslının adını da ön sıralarda çəkmək lazımdır. Şübhə yoxdur ki, bu böyük alimin tədqiqatlarının dövrün tələblərinin prizmasından təhlili aktual məsələyə çevrilmişdir. Həmid Araslının elmi əsərlərinin məna-məzmun dərinliyi, elmi tutumu o zaman hərtərəfli və tam obyektiv qiymətləndirilə bilər ki, onun əsərlərinin elmi və bədii məzmununa hopmuş vətənpərvərlik ruhu, milli düşüncə üzə çıxarılıb ümumiləşdirilsin.

Heç şübhəsiz ki, Azərbaycanın dahi söz ustaları Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vəqif və digər klassiklərimizin bu qədər böyük uğur qazanmasının əsas səbəblərindən biri, bəlkə də birincisi mənsub olduqları xalqın zəngin folklor yaradıcılığından məqsədəuyğun şəkildə bəhrələnmə bilmələri ilə əlaqədardır. Həmid Araslının yaradıcılıqlarına sıx-sıx müraciət etdiyi bu böyük sənətkarların əsərlərinin tarixin bütün sınaqlarına sinə gərərək, bütün dövrlərdə aktuallığını qoruya bilməsi və daim müasir olması, şübhəsiz, faktor irsi ilə də bağlıdır. Həmid Araslının qeyd etdiyi kimi, bu tip fikir və qələm sahibləri öz əsərlərində bütün dövrlərdə aktual olan problemləri yüksək sənətkarlıqla əks etdirə bilirlər. Bu fikirlər müəyyən mənada

folklorumuzu, eləcə də folklorla yazılı ədəbiyyatın əlaqələrini araşdırmaqla eyni dərəcədə böyük əsərlərə imza atan alimlərə də şamil edilə bilər və edilməlidir. Belələri də eynən klassiklərimiz kimi klassikləşir və elm adamlarının yaddaşında, sonrakı dövrlərin tədqiqatçılarının əsərlərində əbədi yaşamaq hüququ qazanır. Belə sənətkarlardan biri də Həmid Araslıdır. Onun elmi fikirləri indiyədək bir sıra qiymətli tədqiqatların qida və istinad mənbəyi olmuş, əsərləri, yaradıcılığı gənc tədqiqatçıların müxtəlif istiqamətlərdə apardıqları araşdırmaları düzgün yönləndirmiş və yönləndirməkdə davam edir. Odur ki, folklor və Həmid Araslının folklorşünaslıq görüşləri bir problemi kimi alimin elmi irsini daha dərinədən və hərtərəfli öyrənmək baxımından son dərəcə aktualdır. Bizim tədqiqatın məqsədi həmin boşluğu qismən də olsa doldurmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Dissertasiyanın tədqiq obyektinə Həmid Araslının folklorşünaslıq və ədəbiyyatşünaslığın müxtəlif problemlərinin işıqlandırılmasına dair yazdığı elmi əsərləri, bir çox ədəbi məsələlərə aydınlıq gətirən tədqiqatları aiddir. Tədqiqatın predmetini isə Həmid Araslı yaradıcılığı və onun folklorla bağlı araşdırmaları təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işində əsas məqsəd müasir Azərbaycan folklorşünaslığında özünəməxsus yeri olan Həmid Araslının elmi yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatının rolunu, ümumiyyətlə, alimin folklorla bağlılığını araşdırıb üzə çıxarmaqdır. Bütün bunların təhlili üçün aşağıdakı məsələlərin həlli əsas vəzifə kimi ön plana çəkilmişdir:

- Həmid Araslının xalq yaradıcılığına müraciətinin səbəbləri və əhəmiyyəti;
- Həmid Araslının şifahi xalq ədəbiyyatının, xalq sənətinin mənşəyi, önəmi ilə bağlı fikir və mülahizələri;
- Həmid Araslının aşiq ədəbiyyatı və dastanlarımıza, onların yazılı ədəbiyyatla əlaqəsinə dair tədqiqatları;
- Həmid Araslının bir alim kimi Azərbaycan folklorunun tədqiqində rolu və onun əsas tədqiqat istiqamətlərinin başlıca xüsusiyyətləri, lirik janrlara – bayatı və mahnılara müraciəti, Azərbaycan folklorunun epik janrlarına – əfsanə, nəğil, rəvayət və lətifələrə baxışı, onun elmi yaradıcılığında xalq-folklor ruhunun aşkarlanması;
- Alimin yaradıcılığında özündən əvvəlki yerli və xarici tədqiqatçıların araşdırmalarından yararlanma;
- Həmid Araslı və folklor probleminin müasir elmi-nəzəri əhəmiyyəti və s.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsasını görkəmli folklorşünas və ədəbiyyatşünasların, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatı mütəxəssislərinin şifahi xalq ədəbiyyatına dair elmi-nəzəri fikirləri təşkil edir.

Tədqiqatda müqayisəli-tipoloji yanaşma metodlarından istifadə olunmuşdur. Dissertasiyada nəzəri-metodoloji baza kimi folklor və yazılı ədəbiyyat münasibətlərinin öyrənilməsinin Azərbaycan, rus və dünya elmindəki uğurlarına istinad edilmişdir. Azərbaycan və dünya folklorşünaslığında, xüsusən XX əsrdə folklor və yazılı ədəbiyyat münasibətlərinin öyrənilməsinə dair çoxsaylı tədqiqatlar aparılmışdır. Həmin tədqiqatların təcrübəsi bu dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsasını təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yenilikləri. Tədqiqatın elmi yeniliklərini şərtləndirən başlıca amil Həmid Araslı və xalq yaradıcılığı mövzusunun müasir elmi-nəzəri aspektdən sistemli şəkildə ilk dəfə öyrənilməsindən ibarətdir. Dissertasiyada əldə olunmuş elmi yenilikləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Dissertasiyada alimin elmi yaradıcılığının ideya istiqamətləri, özünəməxsus yanaşma xüsusiyyətləri konkret folklor motivləri və onlara münasibət baxımından öyrənilir.

- Həmid Araslının elmi yaradıcılığı daha çox folklor nümunələrinin araşdırılması istiqamətində püxtələşmiş, müasir mündəricə qazanmışdır. Xalq yaradıcılığının əsrarəngiz tərəvəti bu tədqiqatçının əsərlərinin həm ruhunda, həm mayasında, həm də mahiyyətində təzahür edir. Müasir mərhələdə folklorə marağın artmasında, elmi yaradıcılıqda ona müraciət meylinin güclənməsində Həmid Araslının əvəzsiz rolu olmuşdur. Bütün bunlar ilk dəfə olaraq dissertasiyada ümumiləşdirmələr və elmi-nəzəri yanaşmalarla təhlil edilir.

- Həmid Araslı yaradıcılığına yerli və xarici tədqiqatçıların əsərlərinin təsiri və bu təsirlərdən yararlanaraq yazdığı əsərlər ilk dəfə olaraq konkret faktlarla müəyyənləşdirilmiş, onların qaynaqları və mənbələri araşdırılmışdır. Burada oxşar folklor motivləri, süjet uyğunluqları tarixi-müqayisəli və nəzəri-tipoloji təhlillər əsasında işıqlandırılmışdır. Eyni zamanda, Həmid Araslının əsərlərində istifadə etdiyi konkret nümunələr açıqlanmış, ortaya qoyduğu elmi yeniliklər bütün çalarları ilə aydınlaşdırılmışdır.

Tədqiqatın praktik və nəzəri əhəmiyyəti. Dissertasiyanın elmi araşdırmalar və ümumiləşdirmələrin məcmusu olan nəzəri müddəalarından və nəticələrindən ali məktəblərin folklor dərslərində, xüsusi kurslarda,

folklor tarixinin yazılmasında və orta məktəblərin ədəbiyyat dərsləklərinin müvafiq hissələrində istifadə oluna bilər.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunda yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas nəzəri müddəaları, başlıca elmi yenilikləri ilə bağlı dissertantın gəldiyi elmi nəticələri və qənaətləri onun müxtəlif elmi nəşrlərdə, respublika və beynəlxalq konfrans materiallarında məqalələr şəklində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”**ində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, məqsəd və vəzifələri, nəzəri-metodoloji əsasları göstərilmiş, elmi yenilikləri sadalanmış, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiya işinin **“Azərbaycan folklorunun tarixi və nəzəri problemlərinin araşdırılması”** adlanan və iki bölmədən ibarət olan birinci fəslində Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının tədqiqi tarixində Həmid Araslının yeri və alimin elmi irsində aşiq şeirinin və dastanların tədqiqi məsələləri geniş araşdırılmışdır. **“Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının tədqiqi tarixində Həmid Araslının yeri”** adlanan birinci bölmədə xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin ilkin göstəricilərindən olan şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinin toplanması, nəşri və araşdırılması həmin xalqın istər dili, tarixi, mədəniyyətinin öyrənilməsi, istərsə də adət-ənənələri, məişəti, etnik dünyagörüşünün tədqiqi baxımından vətənpərvərlik və vətəndaşlıq vəzifəsi olaraq qəbul edib var qüvvəsi ilə bu yolda yorulmadan çalışan, öz qiymətli araşdırmaları ilə elmimizin çiçəklənməsi naminə əmək sərf edən şəxsiyyətlər arasında akademik Həmid Araslının xüsusi yeri və rolu göstərilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq və folklorşünaslıq elminin inkişafı tarixində birbaşa iştirak etmiş Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvləri – Mirzə İbrahimov, Məmməd Arif Dadaşzadə, Məmməd Cəfər Cəfərov, Həmid Araslı, Kamal Talıbzadə, Bəkir Nəbiyev, İsa Həbibbəyli, Teymur Kərimli, müxbir üzvlər – Əziz Mirəhmədov, Yaşar Qarayev, Əlyar Səfərlı, Azadə Rüstəmov, Nizami Cəfərov, Muxtar İmanov, elmlər doktorları – Mirzağa Quluzadə, Məmmədhusəyn Təhmasib, Mirəli Seyidov, Qafar Kəndli, Kamran Məmmədov, Yəhya Seyidov, Qasım Qasımzadə, Dilarə Əliyeva, Əflatun Məmmədov, Şamil Salmanov, Vəli Osmanlı, Bəhlul Abdulla, İslam Ağayev, Qəzənfər Paşayev, Elməddin Əlibəyzadə, Nüşabə Araslı, Kamran Əliyev və

onlarla başqaları folklorşünaslıq kimi nəhəng bir elm məktəbinin təşəkkül tapmasında öz dəyərli araşdırmaları ilə mühüm yer tuturlar.

Akademik Həmid Araslının, sözün həqiqi mənasında, çoxsahəli bir alim olduğunu bildirən Ş. Məmmədov haqlı olaraq yazır ki, “o, təkcə ədəbiyyat tariximizi öyrənib sistemləşdirməklə, bu sahədə kadrlar hazırlamaqla kifayətlənməmişdir. Alim ədəbiyyat tarixindən ali məktəb kurslarının tədrisi sistemini işləmiş, proqram tərtib edib dərslər hazırlamışdır. Bu istiqamətdə fəaliyyətinin bir qolu orta məktəblə bağlı olmuşdur. Tədris proqramları və dərslər hazırlanması kimi mühüm və başlıca məsələnin həllində H. Araslı öz əməyini ləyaqətlə sərf etmişdir. 1936-cı ildə VIII sinif üçün ilk dəfə “Qədim ədəbiyyat” dərslərini nəşr etdirən müəllif sonralar həmin dərsləri M. Rəfilinin, H. Eyvazovun həmmüəllifliyi ilə dəfələrlə təkmilləşdirərək yenidən çapına nail olmuşdur”¹.

Həmid Araslının çoxsahəli yaradıcılığından söz açarkən onun şifahi xalq yaradıcılığının araşdırılaraq sistemləşdirilməsi və nəşri istiqamətində gördüyü nəhəng işləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Araşdırıcıların yekdil fikrinə görə, Həmid Araslı “Dədə Qorqud” boyları ilə bağlı araşdırmalarını iki istiqamətdə aparmışdır. Belə ki, folklorşünas-alim eposun əlyazmalarını diqqətlə öyrənməyə çalışmış, nüsxə fərqlərini aşkara çıxarmaq üçün alim fədakarlığı göstərmişdir. 1939-cu ildə Həmid Araslı tərtib və nəşr etdiyi “Kitabi-Dədə-Qorqud”a çox geniş bir müqəddimə yazmış, bununla da bu qiymətli abidənin Azərbaycanda ətraflı elmi tədqiqinin əsasını qoymuşdur ²

Həmid Araslı “Kitabi-Dədə Qorqud”u 1939-cu ildə, yəni repressiyaların ən şiddətli illərindən birində nəşr etdirməklə təkcə Azərbaycan ədəbiyyatına deyil, ümumilikdə bütün türkologiya elminə ölçüyəgəlməz xidmət göstərmişdir.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, H. Araslı həmin il “Xalq ədəbiyyatının qiymətli abidəsi – Dədə Qorqud”un yeni əlyazması” (Vatikan nüsxəsi, Ettore Rossi, 1952) adlı məqaləsini³ yazıb nəşr etdirmişdir. O, ömrünün sonuna qədər KDQ-nin araşdırılması və nəşri sahəsində elmi fəaliyyətini dayandırmamışdır. Xalqımızın digər dastanlarını (“Koroğlu”, “Aşıq Qərib”, “Şah İsmayıl”, “Qurbani” və s.) araşdıran alim bu dastanların

¹ Məmmədov Ş. Orta əsrlər ədəbiyyatının tədqiqatçısı, elm təşkilatçısı: Kamil mətnşünas, ədəbi əlaqələri öyrənən alim, folklorşünas // “Azərbaycan müəllimi”, 2011, 11 fevral, № 6, s.8-9.

² Kitabi-Dədə Qorqud, Bakı: Azərnəşr: Bədii ədəbiyyat şöbəsi, 1939, 171 s.

³ Araslı H. Xalq ədəbiyyatımızın qiymətli abidəsi “Dədə Qorqud”un yeni əlyazması // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1957, 13 iyul.

KDQ boylarının motivləri ilə müəyyən cəhətlərdən bağlılığını açıqlayan mülahizələrini bildirmişdir.

H.Araslı özünün folklorşünaslıq fəaliyyətində bir tərəfdən Y.V. Cəmənzəminli, S. Mümtaz, H. Zeynallı və başqa bu kimi nəhəng alimlərimizin ənənələrini davam etdirmiş, o biri yandan da həmdövrləri olan M. H. Təhmasib, Ə. Axundov, H. Əlizadə, M. Seyidov və başqaları ilə yaxından əməkdaşlıq edərək, sözügedən sahənin zənginləşdirilərək inkişaf etdirilməsində müstəsna xidmət göstərmişdir.

İstər Azərbaycan folklorunun tarixi və nəzəri məsələlərinin araşdırılması, istər onun yazılı ədəbiyyatımızla əlaqə və münasibətlərinin ortaya qoyulması, istər folklor nümunələrinin və ədəbi abidələrin nəşrə hazırlanması və şərh, istərsə də dərsliklərin yazılması kimi böyük zəhmət tələb edən məsələlərin hər birinin həllində Həmid Araslının özünəməxsus yeri və rolu danılmazdır.

Qeyd edilməsi ən vacib məsələlərdən biri də odur ki, Həmid Araslı Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı təkcə ölkəmizdə və bütövlükdə keçmiş Sovet məkanında deyil, həm də bütün dünya miqyasında yazılan elmi işlərin heç birini diqqətdən kənarda qoymamış, onları mütəmadi izləmiş, ədəbiyyatımızın tarixi ilə bağlı hər cür səhv və yanlış düşüncələrə olduqca həssas yanaşmışdı. O, xalqımızın ayrı-ayrı dövrlərdə yaradaraq ərsəyə gətirdiyi həm şifahi, həm də yazılı ədəbi əsərlər, eləcə də onların müəllifləri haqqında deyilən, həqiqəti əks etdirməyən, yanlış, bəzən isə tam qərəzli fikirlərə qarşı daim etiraz səsinə yüksəlmiş, gerçəyi sona qədər müdafiə etməkdən heç vaxt çəkinməmişdi. İstər şifahi, istərsə də yazılı söz sənətimizin yaranma dövrünün düzgün müəyyənləşdirilərək sistemli şəkildə öyrənilməsində Həmid Araslının misilsiz xidmətləri olmuşdur. Alim iki cildlik “Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin (1943-1944) birinci cildində ədəbiyyatımızın ən qədim dövrlərindən başlayaraq XVII əsrə qədərki inkişaf mərhələlərinin tam elmi və sistemli mənzərəsini vermiş, yüzillər boyu yaşayıb-yaratmış sənətkarların dolğun portretlərini yarada bilmişdir.

Ədəbiyyatşünaslıq və folklorşünaslıq sahəsində dolğun, çoxşaxəli yaradıcılığa malik olan Həmid Araslının həyatı və elmi fəaliyyəti bu gün də aktual olması ilə diqqət çəkməkdədir. Akademikin elmi irsi yeni-yeni istiqamətlərdə elmi axtarışlar aparılması üçün sanballı mənbə olaraq qalır.

I fəslin *“Həmid Araslının araşdırmalarında aşiq şeiri və dastanların tədqiqi məsələləri”* adlanan II bölməsində akademik in ədəbiyyatşünaslıq elmimizin, demək olar ki, bütün sahələrində, o cümlədən ədəbiyyat tarixi, ədəbi tənqid və ədəbiyyat nəzəriyyəsi kimi sahələrdə məhsuldar fəaliyyətini göstərən və olduqca önəmli uğurlara imza atan, Azərbaycan ədəbi-elmi dü-

şüncə tarixində təkrarsız rolu qeyd olunmuş və folklorşünaslığımızın spesifik sahələrindən hesab edilən ənənəvi aşiq yaradıcılığı sahəsinə də xüsusi diqqət ayrılmış, bu istiqamətin onun elmi fəaliyyətinin başlıca istiqamətlərindən olduğu araşdırılmışdır.

Alimin “XVII – XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”, üç cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”, “Aşıqlar”, “Aşiq poeziyası və klassiklər”, eləcə də Azərbaycan aşiq sənətinin görkəmli nümayəndələri olan məşhur aşıqlar haqqında onlarla məqalələri nəşr olunmuşdur.

Həmid Araslı haqlı olaraq bildirir ki, “Hələ yazılı ədəbiyyatın olmadığı, ulu babalarımızın çox ibtidai bir həyat keçirdiyi zamanlar, onların əməklə əlaqədar olaraq yaranmış bir ədəbiyyatı var idi. Təbiət qüvvələrinin sirrini öyrənmək və ona təsir etmək üçün ibtidai cəmiyyətdə bir çox adət və ayinlər yaranmışdır. Yağış yağdırmaq, gün çıxarmaq, yaxşı bol məhsul götürmək üçün təbiətə təsir etmək istəyən insanlar müəyyən ayinlər keçirir və bu ayinləri müxtəlif rəqs və nəğmələrlə icra edirdilər.

Həmid Araslının ədəbiyyatımız qarşısında ən mühüm xidmətlərindən biri, heç şübhəsiz ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun nəşri və tədqiqidir. Alimin fikrincə, indi “Kitabi-Dədə Qorqud” adı ilə məşhur olan bu dastan, oğuz qəbilələrinin Azərbaycana gəldiyi əsrlərin tarixi hadisələri ilə səsleşən, XI əsrdə bizə məlum olmayan bir şəxs tərəfindən yazıya köçürülmüş müxtəlif dastanlardan ibarətdir.

Xalq mahnı və nəğmələrinin şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim nümunələrindən olduğunu, onların el xanəndələrinin, ozan və aşıqların sayəsində dövrümüzədək gəlib çatdığını döənə-döənə vurğulayan Həmid Araslı milli dastanlarımıza, xalqımızın çoxəsirlik aşiq yaradıcılığına xüsusi yer ayıraraq 1960-cı ildə “Aşiq yaradıcılığı” adlı kitab çap etdirmişdir.¹

Alim bu tədqiqat əsərinin girişində Azərbaycan aşiq yaradıcılığının etnik dünyagörüşümüzün formalaşmasında zəruri əhəmiyyətini vurğulamış, aşiq şeirinin növləri, aşiq sözünün mənşəyi araşdırılmış, ayrı-ayrı bölümlərdə klassik aşiq şeirinin qədim dövrdən başlayaraq orta əsrlər – XVI əsrdək, həmçinin XVII əsrə qədər keçdiyi tarixi inkişaf yoluna nəzər salmış, yeni dastanlar haqqında geniş məlumat vermiş, XVIII-XIX əsrlərdə aşiq ədəbiyyatı, sovet dövründə aşıqlarımızın keçdiyi yaradıcılıq yolu, Böyük Vətən müharibəsi illərində aşiq yaradıcılığı və sonrakı illərdə bu zəngin ədəbi xəzinədən bəhrələnen bir çox aşıqlar barədə dolğun təhlillər aparmışdır. Kitabda bibliografiya da yer almışdır.

¹ Araslı H. Aşiq yaradıcılığı, Bakı: Birləşmiş nəşriyyat, 1960, 135 s.

Alim aşığılığın mənəvi keyfiyyətlərini aydınlaşdırmağa çalışmış, “Qurbani”, “Abbas və Gülgəz”, “Aşıq Qərib”, “Əmrəh”, “Xurşid”, “Zabit”, “Şəhriyar”, Aşıq Hüseyn Bozalqanlının yaratdığı “Qaçaq Tanrıverdi”, Aşıq Xızırın “Leyli və Məcnun”u, Aşıq Hüseynin “Vaqif”i, yeni bir aşığın “Valeh” dastanı, Aşıq Mirzənin “Kamal Qasım” dastanı kimi dastanların əhəmiyyətini qeyd etmişdir.

H.Arashlı xalqımızın aşıq sənəti kimi zəngin milli-mənəvi irsinə çox həssas yanaşmış, bu dəyərli xəzinənin qorunub saxlanması, gələcək nəsillərə dolğun, hərtərəfli şəkildə çatdırılması üçün böyük səylər göstərmişdir.

Həmid Araslının “Koroğlu” barədə araşdırmaları da xüsusi maraq doğurmaqdadır. O, dastanın təsiri barədə yazırdı ki, xalq qəhrəmanı, mərd və dönməz bir sərkərdə kimi Koroğlu bədii obrazından yazılı ədəbiyyatımızda istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın **“Yazılı ədəbiyyat ilə şifahi xalq ədəbiyyatının əlaqə və münasibətləri problemi”** adlanan II fəslə iki bölmədən ibarətdir. Bu fəslin I bölməsi **“Elmi-nəzəri ədəbiyyatda problemin qoyuluşu və bununla əlaqədar alimin görüşləri”** adlanır.

Həmid Araslının Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin araşdırılması istiqamətində qələmə aldığı möhtəşəm əsərlərdən biri də 1960-cı ildə nəşr etdirdiyi üç cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabıdır. Bu tədqiqat əsəri bütün həyatını və yaradıcılıq qüvvəsini Azərbaycan klassik ədəbiyyatının tədqiqi və nəşrinə həsr edən alimin əlli ilə yaxın bir dövrdə yaranan çoxcəhətli, zəngin irsinin müəyyən bir hissəsini təşkil edir.

Həmid Arashlı dahi şairimiz Nizami Gəncəvinin yaradıcılığından çox geniş şəkildə bəhs edən dəyərli tədqiqatları ilə Azərbaycan nizamişünaslığı qarşısında misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Alimin hələ keçən əsrin 40-cı illərindən Nizami Gəncəvinin zəngin yaradıcılığına böyük töhfə verən “Nizami Gəncəvi” (Bakı 1947), “Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri” (Bakı 1968), “Şərqdə “Leyli və Məcnun” əsərləri və Nizami” (Bakı 1940), “Nizami əsərlərində el variantları” (Bakı 1940), “Nizami və Azərbaycan xalq ədəbiyyatı” (Bakı 1947), “Nizami və Vətən” (Bakı 1948), “Şairin həyatı” (Bakı 1967), “Nizami Gəncəvi və “Sirlər xəzinəsi” (Bakı 1981), “Nizami Gəncəvi və qadın obrazları” (Bakı 1939), “Nizamidə xalq sözləri və xalq ifadələri” kimi elmi tədqiqatları Nizami və türklük məsələlərinə xüsusi elmi şərhləri ilə seçilmiş, bu sahədə aparılan digər tədqiqatlar üçün əsas qaynaq olmuşdur. Alimin klassik ədəbiyyatımızın öyrənilməsi istiqamətində tədqiqatlarının önəmli bir hissəsinin Nizami Gəncəvi yaradıcılığının araşdırılmasına həsr edilməsi heç də təsadüfi deyildir. Sovet və dünya ədəbiyyatşünaslığında fərqli, çox zaman yanlış və qərəzli

baxışların üstünlük təşkil etdiyi dövrlərdə Nizaminin əsərlərinin ruhuna xas milli çalarları qabartmağa çalışan alim adıçəkilən əsərlərdə onun sırf öz sözlərinə, ifadə tərzinə söykənərək şairin farsca yazsa da, türkcə düşündüyünü dərin məntiqli dəlillər və faktlar əsasında ortaya qoymağı bacarmışdır. O, Nizami fenomeninin Azərbaycan ədəbiyyatında göydəndüşmə, sıradan bir olay olmadığını, bu fenomenin şairin yaşadığı dövrün mədəni mühitindən qaynaqlandığını göstərmiş, şairin yaşadığı dövrü hərtərəfli təhlil süzɡəcindən keçirmişdir.

Tədqiqatçı Cahan Ağamirov Nizaminin farsca yazsa da, türkcə düşünməsi məsələsinə həsr etdiyi “Həmid Araslı yaradıcılığında Nizami Gəncəvi və türklük” adlı məqaləsində haqlı olaraq göstərir ki, “Azərbaycanda Nizami Gəncəvi haqqında ilk araşdırma aparan, onu təbliğ edən, şairin türk olduğunu sübut edən alim akademik Həmid Araslıdır: “Nizamidə xalq sözləri və xalq ifadələri” məqaləsində böyük alim “Xəmsə”də 100-ə qədər türk sözləri olduğunu və Azərbaycan atalar sözlərindən istifadə olunduğunu arayıb tapmışdır. Bununla da Nizaminin türk olduğuna heç bir şübhə yeri qoymamışdır. Onun yaylaq, qışlaq, köç, alaçıq, dağ, çirkin, sancaq, qırmızı, dolma, ələk, çadır, kömək və s. sözləri onu göstərir ki, Nizami bu sözlərdən ustalıqla istifadə etmişdir”¹.

Akademikin folklorşünaslıq sahəsindəki fəaliyyətinin özünəməxsusluğu yazılı ədəbiyyatla şifahi xalq ədəbiyyatının əlaqə və münasibətlərinə həsr olunmuş tədqiqatlarında daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Alim yazır ki, “VII-XII əsrlərdə saraylar və məscidlər ətrafında, böyük ticarət şəhərlərindəki təkyələrdə yaranan yazılı ədəbiyyatdan tam mənasilə fərqli olan şifahi ədəbiyyat, köçəri oymaqlar arasında yaranan xalq ədəbiyyatı da xüsusi əhəmiyyətə malikdir”².

H. Araslının bilavasitə Nizaminin şifahi xalq ədəbiyyatı ilə əlaqəsi məsələsinə həsr olunmuş digər tədqiqatları da vardır. Həmin əsərlərində şairin xalq söz və ifadələrindən tutmuş böyük epik janrlardan (nağıl və dastanlardan) istifadəsi ayrıca tədqiqat predmetinə çevrilir. Bu baxımdan alimin “Nizami əsərlərinin el variantları” (1941), “Nizami və xalq yaradıcılığı” (1939), “Nizami və Azərbaycan xalq ədəbiyyatı” (1947) və s. əsərləri xüsusilə diqqəti cəlb edir. “Nizami və Azərbaycan xalq ədəbiyyatı” məqaləsində alim artıq daha dərin ədəbi-bədii təhlil vasitəsilə Nizamidə

¹Ağamirov C. Həmid Araslı yaradıcılığında Nizami Gəncəvi və türklük. // GANGA. ORG, 05.11.2011 (http://ganca.org/index.php?option=com_

²Araslı H. Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, c. I, Bakı: SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının nəşriyyatı, 1943, 290 s.

xalq ədəbiyyatı mövzularından, motivlərindən, bədii obraz və priyomlardan istifadə yollarını aydınlaşdırır.

H. Araslı o dövr ədəbiyyatında müstəsna bir yer tutan müsbət qadın surətləri yaratmasını da şairin xalq ədəbiyyatı ilə bağlılığında görür. O, göstərir ki, Nizami bütün Şərq ədəbiyyatında müsbət qadın surətləri yaradan ilk sənətkardır. Alim Nizaminin “Şəmira, Nüşabə kimi qüdrətli hökmdar, Şirin kimi qoçaq, Fitnə kimi ağıllı, Leyli kimi sadıq, Çin kənizi kimi hazırcavab, Mariya kimi alim qadın surətləri yaratmasında”¹ xalq ədəbiyyatından gələn motivlərin mühüm rolu olduğunu qeyd edir. O, Nizaminin qadın obrazlarının, eləcə də “Dədə Qorqud” dastanlarında, “Şah İsmayıl” dastanında, “Valeh” dastanında rast gəlinən bir çox motivlərin xalq ədəbiyyatından gəldiyini şairin folklorla əlaqəsinin yeni bir təzahürü olduğunu aydınlaşdırır.

H. Araslı Nizami yaradıcılığını şifahi xalq ədəbiyyatı ilə bağlayan əsas cəhətlərdən birini də onun atalar sözlərindən və xalq idiomlarından istifadə etməsində görür. O, göstərir ki, “əsasən atalar sözü kimi mənalı aforizmlər yaradan dahi sənətkar öz zəngin yaradıcılığında tez-tez atalar sözlərinə müraciət edib fikirlərini əsrlərin süzgecindən, təcrübəsindən keçmiş bu hikmətli ifadələrlə təsbit etməyə çalışmışdır”².

H. Araslı Nizaminin istifadə etdiyi idiomatik ifadələr, atalar sözləri, zərb-məsəllər haqqında danışarkən maraqlı bir üsuldən istifadə edir. O, fars dilindən gətirdiyi bu cür ifadələrin məhz Azərbaycan təfəkkürünün məhsulu olduğunu, konkret ifadələrin məhz Azərbaycan dilindən götürülüb tərcümə edildiyini elmi əsaslarla sübut edir: Nizami “Xəmsə”sinin hər səhifəsində rast gəldiyimiz atalar sözləri, şairin idiomları, qəhrəmanların, obrazların “Dədə Qorqud” dastanları ilə yaxınlığı, onun dastan və nağıllardan istifadə etməsi əsərlərində əsas ideyaların xalqdan alınması şairin ana Vətən, böyük Azərbaycan varlığı ilə bağlılığını aydınlaşdırır”³. Mütəfəkkir alimə tam bəlli idi ki, “yazıçı və folklor probleminin sənətkarlıqla bağlı tərəflərini öyrənmək, araşdırmaq uğurlu və mühüm perspektivlərə malikdir”⁴.

¹ Araslı H. Nizaminin qadın obrazları // “Şərq qadını”, 1939, №10, s. 12, № 12, s.10.

² Araslı H. Nizami və Azərbaycan xalq ədəbiyyatı // Nizami Gəncəvi: Məqalələr məcmuəsi, Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1947, s. 23-24.

³ Araslı H. Müqəddimə // Nizami əsərlərinin el variantları, Bakı: Azərnəşr, 1941, s. 3.

⁴ Əliyev K. Yazıçı və folklor problemi // Ədəbiyyatşünaslıq və ədəbiyyatşünaslar. Bakı: “Elm və təhsil”, 2013, s. 253.

Həmin tədqiqatında H. Araslı qeyd edir ki, Nəsiminin ana dilində yazılmış və dünyanın müxtəlif kitabxanalarında əlyazma şəklində saxlanılan “Divan”larını qarşılaşdırdıqda son dərəcə mürəkkəb və ziddiyyətli bir yaradıcılıq yolu keçmiş, yaradıcılığa məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlərlə başlamış sənətkarın dövrün siyasi-ictimai, əxlaqi mövzularında gözəl əsərlər yaratdığı, öz dərin mənalı şeirlərində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ana dilində yaranan fəlsəfi qəzəlin banisi olduğu məlum olur¹.

İkinci fəslin *“Həmid Araslı klassik ədəbiyyatımızın yorulmaz tədqiqatçısı kimi”* adlanan ikinci bölməsində alimin öz tədqiqatlarında ədəbiyyatımızın qədim və orta əsrlər dövrü ilə bağlı müfəssəl fikirləri söylənmiş, apardığı məhsuldar araşdırmalarda gəldiyi qənaətləri elmi baxımdan əsaslandırılmışdır.

XVIII əsrin ikinci yarısında şifahi xalq yaradıcılığı və onun təsiri ilə yaranan ədəbiyyat daha sürətlə inkişaf edirdi. Bir çox sənətkarlar xalq ədəbiyyatından təsirlənərək həyatla, məişətlə əlaqədar şeirlər yaratmağa daha çox səy edirdilər. Vidadi, Vaqif, Xəstə Qasım, Saleh Şirvani və başqaları nəinki yalnız xalq ədəbiyyatından ruhlanırdılar, hətta, Həmid Araslının dediyi kimi, aşıqlar kimi saz da çalırdılar. Daha çox kütləviləşmiş, xalq həyatı ilə bağlı olan şifahi ədəbiyyat şeirin zəhmətkeş insanın gündəlik həyatının tərənnümü səviyyəsinə yüksəlməsinə kömək edirdi.

Həmid Araslının “XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” tədqiqatının folklorşünaslığımız, eləcə də ədəbiyyatşünaslığımızın geniş tədqiqi üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulayan akademik K. Talıbzadə bu tədqiqatı əvəzsiz bir əsər kimi dəyərləndirərək yazırdı: “Bu qiymətli əsərdə şifahi xalq ədəbiyyatının “Koroğlu”, “Şah İsmayıl”, “Aşıq Qərib”, “Əsli və Kərəm” kimi abidələri, dövrün zəngin aşiq şeri, ... yeni ədəbi, tarixi materiallar əsasında təhlil olunur, ədəbiyyatın milli özünəməxsusluğu, inkişaf meylləri müəyyənləşdirilir”².

Alimlərin yekdil fikrinə görə, şifahi söz sənəti, estetikliyi ilə seçilən gözəl, yaddaqalan ifadələr və dolğun fəlsəfi fikir xalqın mənavi ehtiyaclarından qaynaqlanmışdır. Ən qədim zamanlardan ən dəyərli, ən yaddaqalan folklor nümunələri – nağıllar, əfsanələr, bayatılar, qoşmalar, dastanlar və s. xalqın arzusuna, zövqünə, istək və maraqlarına cavab verə

¹Araslı H. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri: Seçilmiş əsərləri, bir cildə, Bakı: Gənclik, 1998, 190 s.

²Talıbzadə K. // Akademik Həmid Məmmədağlı oğlu Araslı. Bibliografiya. Bakı: Elm, 2009, s. 52-53.

biləcək forma və məzmununda yaradılmışdır. Elə bu səbəbdəndir ki, istər orta əsrlərdə yaşamış ədiblərimiz, istərsə də çağdaş dövrdə yazıb-yaradan yazıçı və şairlər şifahi xalq ədəbiyyatından hər zaman bol-bol bəhrələnməyə səy etmişlər. Ən istedadlı və ən qüdrətli qələm sahibi belə folklor kimi dərin ümmana baş vurmada keçinə bilməz.

Həmid Araslı yazılı ədəbiyyatla folklorun əlaqəsinə dair tədqiqat və nəşr işlərində mövzuya məhz bu prizmadan yanaşmışdır. Akademikin 1960-cı ildə “Aşıq yaradıcılığı” kitabını çap etdirməsi, “Şah İsmayıl”, “Əsli və Kərəm”, “Aşıq Qərib”, “Şəhriyar” və “Koroğlu” kimi dastanları hərtərəfli tədqiq etməsi, “Kitabi-Dədə Qorqud”u 1939, 1972, 1977-ci illərdə təkrar-təkrar nəşr etdirməsi, ona ön söz yazması və redaktoru olması, bu istiqamətdə gördüyü digər ölçüyəgəlməz xidmətləri alimin xalqın etnik təfəkkürünün formalaşdırılmasında, xalq ədəbiyyatı kimi zəngin ədəbi-bədii irsin xalqımıza yenidən qazandırılmasında oynadığı mühüm rola bariz nümunədir.

Dissertasiyanın **“Folklor örnəklərinin və ədəbi abidələrin nəşrə hazırlanması və şərh məsələləri”** adlanan III fəslə iki bölmədən ibarətdir. Bu fəslin I bölməsi **“Həmid Araslının mətnşünaslıq fəaliyyəti”** adlanır.

H. Araslının çoxşaxəli zəngin elmi yaradıcılığında onun özündə dəqiqlik, yüksək peşəkarlıq və s. bu kimi üstün cəhətləri birləşdirən mətnşünaslıq fəaliyyəti də əhəmiyyətli rol oynayır. Mətnşünaslıq sahəsində də çox məhsuldar çalışan Həmid Araslının bu istiqamətdə gördüyü işlər mətnşünaslıq elmində ayrıca bir mərhələ təşkil edir. O, müxtəlif illərdə Məhsəti Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Saib Təbrizi, Qövsə Təbrizi, Molla Vəli Vidadi, Molla Pənah Vaqif və b. klassiklərimizin əsərlərini təkrar-təkrar nəşr etdirmiş, bu istiqamətdəki axtarışları ilə klassik irsimizin öyrənilməsinə yeni ruh və nəfəs gətirmişdir. Elə bu səbəbdəndir ki, onun tərtib etdiyi mətnlər alimlər tərəfindən daha diqqətəlayiq və mötəbər mənbə hesab edilir.

Həmid Araslı şifahi xalq ədəbiyyatımızın zəngin nümunələri olan “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu” və b. dastanları, eləcə də ədəbiyyatımızın qədim və orta əsrlər dövrünü bəzəyən dahi Nizami, Füzuli, Nəsimi, Qövsə Təbrizi, Saib Təbrizi və b. şairlərimizin yaradıcılığını orijinal mətnlərdən tədqiq etməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda digər xalqların, xüsusən də Şərqi xalqlarının ədəbiyyatını da daim diqqət mərkəzində saxlamış, Firdovsi, Cami, Hafiz, eləcə də böyük özbək şairi Əlişir Nəvai irsini də müqayisəli şəkildə araşdırmaqla məşğul olmuş, bu şairlərin yaradıcılığının əsasını təşkil edən klassik mətn nümunələrini orijinaldan oxuyub izləmişdir. O, orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının əlaqələrinə məhz bu prizmadan yanaşaraq, ədəbi

əlaqələrin ilkin tədqiqatçılarından biri kimi geniş şöhrət tapmışdır. Alim “Nizami və Nəvai” adlı əsərində Türk dünyasının bu iki dahi sənətkarını “müqayisə etmiş, hər iki şairin əsərlərinin geniş təhlilini vermişdir”¹.

Azərbaycanda “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının tədqiqi və nəşri sahəsində mətnşünaslığın müəyyən uğurlar qazandığını diqqətə çatdıran və bu sahədə ilk təşəbbüsün H. Araslıya məxsus olduğunu vurğulayan Nazif Ələkbərli alimin “Kitab”ın ilk nəşrini Orxan Şaiq Gökyay ilə, demək olar ki, eyni vaxtda (1938) hazırladığına və Bakıda nəşr etdirdiyinə diqqət çəkərək yazır ki, bu nəşrin təkmilləşdirilmiş çapları 1962 və 1978-ci illərdə işıq üzü görmüşdür. “H.Araslı qeyd edir ki, bu vaxta qədər (yəni 1978-ci ilədək) çap olunanlar içərisində ən qiymətli elmi əhəmiyyətə malik nəşr Türkiyədə Dil Qurumunun nəşridir (1958). O, əlyazmalarının fotosurətlərinin verilməsini və hər iki nüsxə əsasında tənqidi mətnin hazırlanmasını bu nəşrin əsas məziyyəti kimi qiymətləndirir. Məlumdur ki, KDQ mətni üzərində H. Araslı ilə O. Şaiq və M. Ergin arasında qiyabi mübahisələr getmişdir. Məsələn, H. Araslı onların KDQ mətnini bəzi məqamlarda düzgün oxumaqlarını iddia edir. Digər tərəfdən, mətnlərin tədqiq obyektini kimi seçilməsində də anlaşılmazlıqlar mövcud olmuşdur”².

H.Araslı “Kitabi-Dədə-Qorqud”un 1978-ci il nəşrinə “ön söz”də yazır: “M. Ergin Vatikan nüsxəsinin Drezden nüsxəsindən köçürülmüş olduğunu zənn etdiyindən bizim hazırladığımız tənqidi mətnə əhəmiyyət vermir. Biz isə hər iki nüsxənin üçüncü bir nüsxədən köçürüldüyünü yəqin edirik. Buna görə hər iki nüsxə tənqidi mətndə bərabər hüquqda iştirak edir.

Azərbaycan türkünün qədim tarixi, məişəti, adət-ənənəsi, etik-estetik görüşləri, mifik baxışları, bir sözlə, maddi və mənəvi dünyasını bütöv şəkildə əhatə və əks etdirən “Dədə Qorqud” dastanının, bildiyimiz kimi, “2 orijinal nüsxəsi məlumdur. Bunlardan birini 1815-ci ildə alman şərqşünası H. F. Dits Drezden kitabxanasında, digərini isə 1952-ci ildə italyan alimi Ettore Rossi Vatikan kitabxanasında ortaya çıxarmışdır. Berlində hər səhifəsində 34 sətir olan 37 səhifəlik başqa bir əlyazma da tapılmışdır.

¹Verdiyeva G. Azərbaycan-özbək mədəni əlaqələri // “Mədəniyyət dünyası”: Elmi-nəzəri məcmuə, XXV buraxılış, Bakı: Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, 2013, s. 223-229.

²Ələkbərli N. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında // “Kitabi-Dədə Qorqud” Ensiklopediyası (http://dede.musigi-dunya.az/a/az_edebyyatshunas.html).

Berlin nüsxəsi kimi tanınan bu abidə əslində Drezden nüsxəsindən köçürülmədir”¹.

M. Ergin “Kitabi-Dədə Qorqud”un Türkiyə nəşrindən danışarkən bildirir ki, dastanın bu ölkədə 1916-cı ildə Kilisli Rüşad, 1938-ci ildə isə Orxan Şaiq Gökyay “tərəfindən edilən nəşrləri dastanın əsl nüsxələri deyil”². F. Zeynalov və S. Əlizadə isə, öz növbəsində qeyd edirlər ki, Kilisli Rüşadın ərəb əlifbası ilə çap etdirdiyi kitab Berlin nüsxəsi əsasında hazırlanıb³.

Həmid Araslının “Orxan Şaiq Gökyaya Açıq məktub”u onun mətnşünaslıq sahəsində, xüsusən də “Kitabi-Dədə Qorqud”un mətninin araşdırılması sahəsində gördüyü nəhəng işin göstəricisidir. Alim “Açıq məktub”da türkiyəli mütəxəssislərin anlamaqda çətinlik çəkdiyi bəzi terminlərə toxunaraq yazır: “...Türk mütəxəssislərinin izah edə bilmədiyi bu sözlər bizdə (yəni Azərbaycanda – H. A.) hamının gündəlik danışığda işlətdiyi sözlərdir”⁴.

Həmid Araslının “çəkiliəri doğrandı” ifadəsinə verdiyi şərh diqqəti xüsusilə cəlb edir. Orxan Şaiq Gökyayın bu ifadəni “çiyinləri doğrandı” kimi oxumasının səhv olduğunu söyləyən alim yazır: “Mətnə isə yazılır: “Gürz ilə döyüşdülər, qara polad öz qılıncıla tartışdılar. Sərpə-sərpə meydana qılınclaşdılar. Çəkiliəri doğrandı, qılıncları olandı, bir-birini alımadılar”. Çiyini doğranan adam sonradan silahları atıb güləşə bilərmidi?.. “Çəki” isə yəhəri ata bağlayan qayıqlara deyilir”⁵.

Alimin ayrı-ayrı kəlmə və ifadələrin üzərində bu qədər həssaslıqla durması başa düşüləndir. Məsələn burasındadır ki, “ayrı-ayrı dil səviyyələrinə aid vahidlərin – fonem, heca, intonasiya, söz, söz birləşməsi, cümlənin elə keyfiyyətləri var ki, bunlar ancaq bədii mətn daxilində təzahür edir və ayrı-ayrı hallarda bədii mətn içərisində həm struktur detal rolunu oynayır, həm mikromətn komponentlərinin formal bağlılığını təmin edir, həm də ahəng, ritm yarada bilir. Hər bir bədii mətn mükəmməl bir təşəkküldür. Onun təşkili üçün zəruri sayılan bir çox detallar, üsul və

¹ Zeynalı H. Azərbaycan “El ədəbiyyatı” // “Maarif işçisi” jurnalı, 1926, № 11, s. 29.; Talıbzadə K. Elmə həsr olunan ömür // “Kommunist” qəzeti, 1979, 25 fevral.

² Turan O. Cihan hakimiyyəti Məfkuresi Tarihi. I-II cilt, “Boğaziçi yayınları”, İstanbul, 1993, s. 14.

³ Zeynalov F., Əlizadə S. “Kitabi-Dədə Qorqud”, Bakı: Yazıçı, 1988, 268 s.

⁴ Araslı H. Orxan Şaiq Gökyaya açıq məktub // “Azərbaycan” jurnalı, 1977, № 5, s. 191-203.

⁵ Araslı H. Orxan Şaiq Gökyaya açıq məktub // “Azərbaycan” jurnalı, 1977, № 5, s. 191-203.

vasitələr mövcuddur. Onların öyrənilməsi bədii mətnlərin dili üzərində həmin istiqamətdə xüsusi araşdırmalar aparılmasını zəruri edir...”¹.

III fəslin II yarımfəslində **“Həmid Araslının “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Koroğlu” eposunu nəşrə hazırlaması və onlara yazdığı şərhlər haqqında”** geniş araşdırma aparılır.

“Həmid Araslının ədəbiyyatımız qarşısında ən mühüm xidmətlərindən biri, heç şübhəsiz ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunu nəşr və tədqiq etməsidir. 1939-cu ildə o, həmin əsəri Azərbaycanda ilk dəfə nəşr etdirmişdi; bir neçə türkdilli xalqın müştərək məhsulu olan bu eposu alim məhz Azərbaycan ədəbi abidəsi kimi tədqiq etmiş, onun dilinin məhz Azərbaycan dili qayda-qanunlarına daha çox uyğun gəldiyini konkret dəlillərlə əsaslandırmış və sonrakı nəşrlərdə də həmin fikrini inkişaf etdirmişdir. 1950-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud”un akademik B. Bartold tərəfindən rus dilinə tərcüməsini müfəssəl təshihlərlə çap etdirməsi (M. H. Təhmasiblə birgə) Həmid müəllimin əhəmiyyətli elmi işlərindəndir. 1962-ci ildə epos SSRİ EA nəşriyyatında görkəmli türkoloqlardan V. Jirmunski və A. Kononov tərəfindən nəşr olunarkən, həmin təshihlərin əksəriyyəti nəzərə alınmışdır”².

Həmid Araslı folklorumuz üçün böyük əhəmiyyət daşıyan dastanı təkrar nəşr etdirmişdir. Bu əvəzsiz tarixi abidənin hər nəşri bir daha mükəmməlləşdirilərək bir neçə dəfə çap olunmuşdur. Lakin təkrar nəşrlərin oxşar və fərqli cəhətləri də vardır. Məsələn, dastanın 1939-cu ildə latın qrafikası ilə çap olunmuş nəşrində Həmid Araslı redaktor və dastanın tədqiqat tarixindən, dastandakı surətlərdən, dastanın Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına təsirindən, yarandığı tarixi şəraitdən, bir sıra boyların məzmunundan ibarət giriş məqaləsinin müəllifidir. Kitabın sonunda izahlar və lüğət vardır. 1950-ci ildə H. Araslının M. H. Təhmasiblə birgə çapa hazırladıqları akademik V. V. Bartold tərəfindən rus dilinə tərcümə olunan kitabın bu nəşrinin də sonunda şərhlər və düzəlişlər verilmişdir. 1962-ci il nəşrində yenə də Həmid Araslının yazdığı daha da təkmilləşdirilmiş ön söz, daha öncəki nəşrlərdən sonrakı işlərin qısa xülasəsi, sonda isə lüğət və şərhlər vardır. Drezden nüsxəsindəki dil xüsusiyyətləri əsasən saxlanılmış, Vatikan nüsxəsindən əlavə olunmuş kəlmə və cümlələr mötərizədə verilmişdir. 1978-ci il nəşrində isə lüğət, adlar cədvəli, yer adları

¹Əliyev Y.V. Ümumi mətnşünaslıq (“Kitabi-Dədə Qorqud” mətnlərinin lingvopoetik təhlili əsasında): Dərs vəsaiti, Gəncə Dövlət Universiteti, Azərbaycan dili kafedrası, Bakı: ADPU mətbəəsi, 2007, 248 s.

²Dadaşzadə A. Ədəbiyyat elminin fədaisi // “Ədəbiyyat və incəsənət”, 1984, 8 mart.

verilmişdir. Həmçinin, 1962-ci il nəşrində gedən mətbəə xətalırları da təshih edilmişdir.

Bununla belə, alim dastanın özündən əvvəlki tədqiqatçılarının nəşrlərini də araşdıraraq oradakı qüsurları göstərmiş, onlara aydınlıq gətirmişdir. Həmid Araslı “Dədə Qorqud” dastanının elm aləminə məlum olan əsas nüsxəsinin Almaniyada kral kitabxanasında saxlandığını, bu nüsxə haqqında Fleyşer kataloqunda (№ 86) məlumat olduğunu qeyd etmiş, XIX əsrin başlanğıcında Dits tərəfindən surətinin çıxarılıb Berlin kitabxanasına verildiyini və bu əlyazma haqqında da Perc kataloqunda (№203) məlumatın olduğunu göstərmişdir. Həmçinin, Ditsin bu əlyazmadan Avropada ilk dəfə istifadə edərək, özünün “Denkwürdigretten von Asien” adlı əsərinin 2-ci cildinin 399-cu səhifəsində “Təpəgöz” nağılını alman dilində, 1859-cu ildə isə prof. Nyoldekin bütün əlyazmanın surətini çıxararaq böyük bir hissəsini tərcümə etdiyini, lakin bəzi yerlərini anlamadığından çap edə bilmədiyini, sonralarsa bu işdən rus akademiki V. V. Bartoldun istifadə etdiyini, 1894-cü ildə bu əsər haqqında məlumat verərək “Duxa Qoca xan oğlu Dəli Domrul” hekayəsini “Zapiski vos-toçnoqo otdeleniya imperatorskoqo russkoqo Arxeoloqiçeskoqo obşestva” məcmuəsinin 8-ci cildinin III-IV buraxılışında, sonralarsa “Dərsə xan oğlu Buğaç”, “Salur Qazanın evinin yağmalanması”, “Qambura xan oğlu Bamsı Beyrək” hekayələrini rus dilində həmin məcmuənin 11, 12, 15 cildlərində, müəllim Rüşət tərəfindən isə tam fotosurət əsasında 1915-ci ildə nəşr etdirildiyini söyləyən Həmid Araslı bu dastan haqqında ətraflı, ciddi bir elmi əsər yazılmadığı qənaətinə gəlmişdir¹.

Həmid Araslı Bartoldun tərcüməsinin rus şərqşünasları arasında “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına qarşı maraq oyatdığını və Tumanski, Dibayev, İnastranstev kimi başqa alimlərin də bu dastanın tədqiqi ilə məşğul olduqlarını qeyd etmişdir.

Bundan əlavə, Həmid Araslı 1938-ci ildə dastanın türk alimi Orxan Şaiq Gökyay, ondan sonra isə İtaliya şərqşünası professor Rossi tərəfindən başqa bir variantının tapılıb 1952-ci ildə Vatikanda italyanca tərcüməsi və böyük müqəddimə ilə nəşr etdirildiyini bildirmişdir.

Həmid Araslının fikrincə, “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsini bir çox katiblər ixtisarlarla köçürmüş, dəyişdirib müasirləşdirərək dini motivlər əlavə etmişlər. Buna misal olaraq alim Əbubəkr ibn Abdulla ibn Aybək əd-Davadarinin “Dürərüt-tican” adlı tarixinə istinad edərək yazır: “Əsli daha böyük olub daha çox qəhrəmanların şücaətindən bəhs edən bu abidəni

¹ İmanov M. Azərbaycan folklorşünaslığının dünəni və bu günü // “Milli zəka” jurnalı, 2014, № 1, s. 12-20.

sonralar ixtisarla köçürən katiblər çox dəyişmiş və müasirləşdirmişlər. Əsərin ruhuna uyğun gəlməyən dini motivlər də sonradan əlavə olunmuşdur ki, bunu hələ XIV əsrdə bu abidədən bəhs edən alimlərdən Əbubəkr ibn Abdulla ibn Aybək əd-Davadarinin verdiyi məlumat da təsdiq edir. O, özünün “Dürərüt-tican” adlı tarixində “Təpəgöz” boyundan bəhs edir. Burada verilən məlumat “Kitabi-Dədə Qorqud”dan məlum “Təpəgöz” boyundan çox fərqlidir. Davadari də Təpəgözün Basat tərəfindən öldürüldüyünü qeyd edir. Lakin burada Basatı bu işə vadar edən qardaş intiqamı deyil, gözəl nişançı bir qıza olan məhəbbət və ata tənəsidir. Basat oğuzlar içində heç kəsə qalib gələ bilmədiyi bir qızı məğlub edərək aldığını atasına müjdə verdikdə atası: “Mən də elə bildim ki, Təpəgözü öldürmüşsünüz” - demişdir. Buna görə də Basat Təpəgözü öldürmüşdür.

Həmid Araslı “Dədə-Qorqud” dastanı ilə bağlı araşdırmalarında, dastanda, folklorun digər janrlarıyla birgə bu gün belə xalq içərisində yaşayan atalar sözlərinin də olduğunu göstərərək əsərin müqəddiməsində Dədə Qorqudun hikmətli sözlərindən nümunələr vermişdir: “Dağ gədiklərini ceyran bilər, uzun yolları dəvə tanıyar, ağır yükün zəhmətini qatır bilər”. Həmid Araslı “Dədə Qorqud” dastanının bir müqəddimə, on iki boydan ibarət olub hər boyda bir qəhrəmanın mübarizəsi, igidliyi təsvir edildiyini, əsərin həm nəzm, həm də nəsr hissəsindən ibarət olduğunu bildirir. Alimin öz sözlərilə desək: “Yəni hadisə nəsr ilə, qəhrəmanların müsahibəsi isə şeirlə ifadə olunur”¹. Beləliklə, Həmid Araslı bu vaxta qədər çap olunanlar içərisində ən qiymətli, elmi əhəmiyyətə malik nəşrin əsas xüsusiyyəti əlyazmalarının foto surətinin nəşri və iki nüsxə əsasında tənqidi mətnin hazırlanması təşəbbüsü ilə əvvəlkilərdən fərqlənən, 1958-ci ildə Türk Dil Qurumunun nəşri olduğunu hesab edir.

Dastanın dili türk dilində danışan bir sıra xalqlara yaxın olsa da, öz lüğət tərkibi, frazeoloji ifadələri və qrammatik quruluşu etibarilə digər türk dillərinin hamısından daha çox Azərbaycan dilinə bağlıdır. Elə bunun nəticəsidir ki, abidəni ərəb əlifbası ilə nəşr edən müəllim Rifət, eləcə də bunu yeni türk əlifbasına köçürən Orxan Şaiq bir sıra sözləri, ifadələri, hətta bütöv cümlələri – fikirləri ya başa düşməmişlər, ya da təhrif etmişlər. Məsələn, müəllim Rifət “bələmək” sözünü “bəlləmək” mənasında başa düşmüşdür ki, türkmənlərdə bu söz “qundamaq” deməkdir. “Şillə”, “səksənmək” sözlərini türk alimlərinin anlamadıqları halda onların türkməncə qarşılığı “şappat” və “dixsinmək”dir. Türk nəşrlərində “günü” sözü “qısqaqmaq”, “çaxmaq”, “alov”, “qarmalamaq” sözü isə “qaranlıqda o

¹Araslı H. Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. c. I, Bakı: SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının nəşriyyatı, 1943, 290 s.

tərəf bu tərəfə hərəkət etmək” kimi izah olunmuşdur və s. Əsərdə çox tez-tez payız “payız” mənasında “güz” sözü işlədilir ki, bu da “güzlük” (payızlıq taxıl), güzəm (payız yunu) sözlərində, yaxud “yayda – yaylağa, payızda – güzdəyə” kimi atalar sözlərində öz izini saxlamışdır”¹.

“Dədə Qorqud” dastanı ilə yanaşı, “Koroğlu” dastanının da araşdırılmasında və nəşri işində Həmid Araslının xüsusi xidmətləri olmuşdur. Heç kəsə sirr deyildir ki, dastanın toplanaraq yazıya alınması, tərtib, tərcümə və nəşr edilməsinin əhatə etdiyi dövr iki əsrdən artıq bir zaman kəsiyini əhatə edir. XIX-XX əsrlərdə görülmüş nəhəng işin gözdən keçirilməsi göstərir ki, sözügedən ədəbi abidənin ayrı-ayrı detal və fraqmentləri hələ XIX əsrin 30-cu illərindən etibarən dərc edilməyə başlamış və nəticədə ortaya zəngin material qoyulmuşdur. Bir çox türk və onlarla qonşuluqda yaşayan qeyri-türk xalqlar arasında yaygın olan və sevilən dastanın ən mükəmməl variantları Azərbaycandan toplanmışdır². Elə bu səbəbdən də əksər tədqiqatçılar “Koroğlu” dastanının genezisinin bilavasitə Qafqaz, daha dəqiq desək, Quzey Azərbaycan ədəbi mühiti ilə bağlı olduğunu söyləmişlər. Həmid Araslı özünün “XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabının “Koroğlu” eposunun öyrənilmə tarixi” bölümündə «Тифлисские ведомости» qəzetinin 68-ci sayında³ isə naməlum müəllifin «Деревня Огруджа: замок разбойника Урушана Кероглы, его история» məqaləsinə istinad etsə də, İ. Şopen haqqında bircə kəlmə də söz açmır. Alim yazır ki, “İlk əvvəl aşıqların hafizəsində yaşayan bu dastanın ayrı-ayrı nəğmələri şeir, sənət maraqlılarının xüsusi kitab şəklində düzəldikləri cümlələrdə qeyd edildi. Biz XVII, XVIII və XIX əsrlərdə Azərbaycanda yazılan bir sıra əlyazmalarda Koroğlunun ayrı-ayrı qoşmaları, xüsusən qəhrəmanlıq və məhəbbətə həsr edilmiş nəğmələrinə rast gəlirik”⁴.

“Koroğlu” dastanının toplanması, tədqiqi və nəşri tarixindən söz açarkən, Aleksandr Xodzkonun da xüsusi rolunu qeyd etmək lazımdır. Şopendən iki il sonra “dastanı bütövlükdə azərbaycanlı Aşıq Sadiğin ifasından yazıya alaraq onu 1842-ci ildə Londonda “Spesimens of popular poetry of Persia as found in the adventures and improvisations of

¹ Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Üç cildə, I cild. Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1960, 906 s.

² Abbasov İ. Azərbaycan qəhrəmanlıq eposu // Koroğlu, Bakı: Lider, 2005, 552 s.

³ Огруджа, замок разбойника Урушана-Кероглы, его история, рассказ об эриванском Сардаре // “Тифлисские ведомости”, 1830, № 68.

⁴ Araslı H. XVII – XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 1956, 317 s.

Kurroghlu" kitabında çap etdirən A. Xodzkonun sayəsində, "Koroğlu" dastanı Avropada tanınmaq və geniş yayılmaq imkanı əldə etmişdir¹. Sonrakı illərdə həmin kitab S. Penn tərəfindən rus dilinə tərcümə edilmiş, öncə "Kavkaz" qəzetində, daha sonra isə ayrıca kitab şəklində nəşr edilmişdir².

Kitab aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir: "1. Ön söz; 2. "Koroğlu" dastanına giriş; 3. Koroğlu igidlikləri və improvizasiyaları (yəni aşiq şeirləri); 4. Həştərxan tatarlarının xalq mahnıları; 5. Üç kalmık mahnısı; 6. Türkmən mahnıları; 7. İran türklərinin (azərbaycanlıların) mahnıları; 8. İran mahnıları; 9. Gilanlıların mahnıları; 10. Rudbar dağlıklarının mahnıları; 11. Talış mahnıları; 12. Mazandaran mahnıları; 13. Mətn nümunələri; 14. Antoni Kontskinin fortepiano arxasında aranjimanında 9 Azərbaycan mahnısı. Sonuncu bölməyə notlar əlavə olunub"³.

Bu nəşr O. Volfun 1843-cü ildə işıq üzü görən alman nəşri üçün əsas rolunu oynamış, 1853-cü ildə isə "Jorj Sand və Adolf Brelyenin tərcüməsində fransız oxucularına da çatdırılmışdır"⁴.

Dastanın rus dilinə tərcümə və çapından danışarkən, bu işdə əvəzsiz xidmətləri olmuş S. S. Pennin adını xüsusi çəkmək lazımdır⁵. O, kitaba yazdığı ön sözdə göstərmişdir ki, "Koroğluya məxsus improvizasiyalar Qafqazın yerli xalq nəğməkarları, diyar-diyar gəzən el aşiqlərinin ifasında tez-tez səsləndirilməkdədir. Kitabda təqdim edilən improvizasiyalar məşhur şərqsünas alim Aleksandr Xodzkonun Şərqdə keçirdiyi 13 il müddətində "pers" və türk dilində dərlədiyi və hər biri müxtəlif dövrlərə aid olan yerli rəvayətlərdir"⁶.

Həmid Araslının özü isə ilk dəfə "Koroğlu" barədə fikirlərini sistemli şəkildə özünün "XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"

¹ Araslı H. Füzuli irsinin öyrənilməsi tarixindən // "Ədəbiyyat və incəsənət", 1958, 1 mart.

² Кероглу, восточный поэт-наездник. Полное собрание его импровизаций с присовокуплением его биографии / Перевод с английского С.С. Пенна. Тифлис, 1896.; Bəndəroğlu Ə. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi. Araşdırma və seçilmiş əsərləri, Bağdad, 1973, 224 s. (ərəb dilində).

³ Bəndəroğlu Ə. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi. Araşdırma və seçilmiş əsərləri, Bağdad, 1973, 224 s. (ərəb dilində).

⁴ Abbasov İ. Azərbaycan qəhrəmanlıq eposu // Koroğlu. Bakı: Lider, 2005, 552 s.

⁵ B.: Chodzko A. Specimens of the popular, poetry of Persia, as found in the adventures and improvisations of Korroghlu, the bandit Strel of Persia, etc London, 1842, 541 s.

⁶ Пенн С.С. От переводчика, Кер-оглы – восточный поэт-наездник // «Кавказ», 1856, № 21, с. 1-3.

kitabında dərc etdirmişdir. Burada alim təkcə dastanın öyrənilmə tarixindən söz açmaqla, quruluşu və qısa məzmunu haqqında ümumi məlumat verməklə kifayətlənməmiş, Koroğlunun özünə və silah yoldaşlarına, Aşıq Cünuna, dastandakı qadın surətlərinə, eləcə də düşmən tiplərinə ayrı-ayrılıqda toxunaraq, onları təhlil süzğəcindən keçirmişdir.

Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar arasında, əlbəttə, ilkin və əhəmiyyətli olması baxımından Həmid Araslinin araşdırmaları diqqətəlayiqdir. Alimin həmin tədqiqatları zəngin folklorumuzun araşdırılması istiqamətində görülən işlərə bir təkan vermiş, özündən sonrakı mərhələdə aparılan tədqiqatları ideya, məzmun baxımından daha da zənginləşdirmişdir.

“Nəticə”də dissertasiya boyu əldə edilmiş elmi-nəzəri qənaətlər sistemləşdirilmişdir. Həmid Araslinin ədəbiyyatşünaslıq, folklorşünaslıq, xüsusən də dastanşünaslıq sahəsindəki fəaliyyətinin araşdırılması nəticəsində alimin şifahi xalq ədəbiyyatımıza baxışının, dastanlarımızın həm tarixi, həm də ideya-sənətkarlıq özəllikləri barədə görüşlərinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmindəki yeri və s. bu kimi məsələlərə aydınlıq gətirilmişdir.

Milli dastanlarımıza, xalqımızın çoxəsrlik aşiq yaradıcılığına xüsusi yer ayıran akademik Həmid Araslı “Şah İsmayıl”, “Əsli və Kərəm”, “Aşıq Qərib”, “Şəhriyar” və “Koroğlu” dastanlarını hərtərəfli tədqiq etmiş, beşcildlik “Azərbaycan nağılları”nın çapında yaxından iştirak etmiş, onun redaktoru olmuşdur. Həmid Araslinin Azərbaycan dastanlarına həsr olunmuş çoxsaylı araşdırmaları “Kitabi-Dədə Qorqud”un tədqiq tarixi, eposun poetik xüsusiyyətləri, mifoloji kökləri, yarandığı və indiki şəklini aldığı tarixlər, dastanla bağlı mətnşünaslıq məsələləri və dil xüsusiyyətləri, qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarının tədqiqi tarixi, poetik xüsusiyyətləri, mifoloji kökləri, yarandığı və hazırkı şəklini aldığı tarixlər, bu dastanlarla bağlı mətnşünaslıq məsələləri və dastanın dil xüsusiyyətləri, aşiq yaradıcılığının nəzəri-poetik məsələləri və Azərbaycan dastanlarının gürcü və erməni mənbələrindəki yeri və əksi, dastanlarımızdakı termin və anlayışlar kimi istiqamətləri əhatə edir.

Həmid Araslinin elmi yaradıcılığının önəmli bir dövrü repressiyanın baş alıb getdiyi ağır illərə təsadüf edir. Belə bir şəraitdə sinəsini qabağa vermək və xalqımızın ana kitabının müdafiəsinə qalxmaq insandan böyük fədakarlıq və can bahası tələb edirdi. Lakin Həmid Araslı çoxsaylı təzyiq və təhdidlərdən çəkinməyərək, rəhbər orqanların son dərəcə ədalətsiz və heç bir ölçüyə sığmayan qərəzli mövqeyinə qarşı daim öz etiraz səsini yüksəltmiş, araşdırmalarına bircə an belə ara verməmişdir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı məqalə və konfrans materiallarında əks olunmuşdur:

1. Həmid Araslıının tədqiqatlarında Nizami Gəncəvi yaradıcılığı // “Ortaq türk keçmişindən ortaqların gələcəyinə” adlı elmi konfransın materialları. 1-3 noyabr 2006, Bakı şəhəri, s. 419-423.
2. Həmid Araslıının tədqiqatlarında Sarı Aşıq mövzusu // “Filologiya məsələləri”, № 13, 2011, s. 411-418.
3. Закавказские ашыгы творившие на азербайджанском языке в исследованиях Гаида Араслы // Professor Valeh Hacıların xatirəsinə həsr olunmuş “Qafqaz xalqlarının xalqları və linqvokulturologiyası” mövzusunda Beynəlxalq Elmi simpoziumun materialları. 18-21 aprel 2012, Tiflis şəhəri, s.532-539.
4. Akademik Həmid Araslı tədqiqatlarında xalq mahnıları // Novruz kutlamaları və “Türkü” adlı elmi simpozium, Türkiyə Cümhuriyyəti, Fəthiyə şəhəri, 2013, 21-24 mart, s.663-671.
5. Akademik Həmid Araslıının elmi irsində “Kitabi-Dədə Qorqud” mövzusu, Folklor və yazılı ədəbiyyat, Bakı: “Nurlan”, 2013, s. 194-215.
6. Тема Низами и «Китаби-Деде-Коркуд» в научном наследии Гаида Араслы // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского, Симферополь, 2013, т. 26 (65), № 2.
7. Həmid Araslı yaradıcılığında Nizami və folklor mövzusu // Nizami Gəncəvi və folklor, Bakı, Nurlan, 2013, s. 203-210
8. Akademik Həmid Araslıının elmi irsində “Koroğlu” dastanı // Sivilizasiya, N 9, 2015, Bakı, Avrasiya Universiteti nəşriyyatı, s. 68-74.
9. Akademik Həmid Araslıının mətnşünaslıq fəaliyyəti//Dil və ədəbiyyat: Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, №4(96), Bakı: BDU nəşriyyatı, 2015, s. 168-172.
10. Həmid Araslı tədqiqatlarında Molla Pənah Vəqif // “Filologiya məsələləri”, № 10, 2015, s. 377-384.

ФОЛЬКЛОРНОЕ НАСЛЕДИЕ ГАМИДА АРАСЛЫ

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена фольклорному наследию одного из видных деятелей азербайджанской науки Г. Араслы (1909-1983). Исследование фольклорного наследия ученого, сказавшего свое слово во всех сферах азербайджанского литературоведения, очень важно с точки зрения развития интереса к национальным ценностям.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и использованной литературы. Во введении обоснована актуальность, показаны цель и задачи, теоретико-методологические основы, перечислена научная новизна, определена теоретическая и практическая важность темы.

В первой главе диссертационной работы под названием **«Исследование исторических и теоретических проблем азербайджанского фольклора»** внутри двух полуглав широко анализируются место Гамида Араслы в истории изучения азербайджанского устного народного творчества, вопросы исследования ашугской поэзии и эпосов в научном наследии ученого.

Во второй главе диссертации, названной **«Проблема взаимосвязи и соотношений письменной и устной народной литературы»** исследуются постановка проблемы в научно-теоретической литературе и взгляды видного ученого в связи с этим. А также научно обоснованы заключения Гамида Араслы в области изучения древнего и средневекового периода нашей литературы.

В третьей главе диссертации, которая называется **«Подготовка фольклорных образцов и литературных памятников к изданию и вопросы их комментирования»** рассматривается текстологическая деятельность Гамида Араслы а также анализируются подготовка к изданию эпосов «Китаби-Деде Коркут» и «Кероглы» и комментарии видного ученого к этим национальным ценностям.

В заключении подводятся итоги проведенных исследовательских работ. В этом разделе обобщены выводы, основные положения исследования и определены направления дальнейшего изучения темы.

HAMID ARASLI'S FOLKLORE HERITAGE

SUMMARY

The dissertation work is dedicated to Hamid Arasli's (1909-1983) folklore heritage who was one of the famous figures of Azerbaijan science. The investigation of the folklore heritage of the scientist who has told his thoughts in all aspects of Azerbaijan literary criticism is very important from the point of view of the development of interest to national values.

The dissertation work consists of the introduction, three parts, the conclusion and the list of used literature.

In the **Introduction** the actuality of the investigation is based on, the object, aim and duties of the investigation are determined, the scientific innovations, methods and sources, the practical and theoretical importance of the investigation are spoken about, the information about the structure of the investigation is given.

The first part of the dissertation work called **"The investigation of historical and theoretical problems of Azerbaijan folklore"** consists of two chapters and Hamid Arasli's place in the history of investigation of Azerbaijan folklore, the problems of ashug poetry and eposes are analyzed in the scientific heritage of the scientist.

In the second part of the thesis called "The problem of the relationship and the relations of the written and oral folk literature" the problems in the scientific literature and the theoretical views of the prominent scientist in this regard are investigated.

In the third chapter of the thesis called "The preparation of folklore examples and literary works for publication and the issues of their comments" Hamid Arasli's textual activity is looked through, the reviewed preparations for the edition of the eposes "The Book of Dede Gorgud" and "Koroglu" and the prominent scientist's comments to them are analyzed.

In the conclusion the results of the investigated work is summarized. In this part the main provisions of the investigation are carried out and the future directions of the investigated subject are shown.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФОЛЬКЛОРА**

На правах рукописи

БЮСАЛ АРИФ КЫЗЫ САФИЕВА

ФОЛЬКЛОРНОЕ НАСЛЕДИЕ ГАМИДА АРАСЛЫ

5719.01- Фольклористика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

БАКУ – 2016